

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО СТАТУСУ ВЧИТЕЛІВ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ (II ст. до н. е. – XIII ст.)

У статті проаналізовано розвиток освіти на території українських земель у період II ст. до н. е. – XIII ст. Зосереджено увагу на таких чинниках розвитку професійного статусу вчителів, як система освіти, соціальний, політичний, релігійний; виокремлено вимоги, які суспільство висувало до вчителів; визначено принципи й методи виховання. Встановлено, що саме XI ст. характеризується розквітом освіти на українських землях, що сприяло розвитку професійного статусу вчителів.

Ключові слова: професійний статус, освіта, вчитель.

Входження України в світове співтовариство зумовлює необхідність удосконалення системи підготовки молодих спеціалістів – молодого покоління, здатного бути конкурентоспроможним у сучасних економічних умовах. Саме тому вивчення розвитку та формування професійного статусу вчителя, який є необхідною складовою розвитку сучасної педагогічної науки, є актуальною проблемою сьогодення. Вивчення її в історичному аспекті надасть змогу виділити етапи розвитку професійного статусу вчителів, визначити умови його формування та розвитку.

Проблемам професійного статусу присвячені праці соціологів: М. Вебера, Е. Дюркгейма, П. Сорокіна та ін. Статус учителів розглядали Л. Беляєва, А. Кравченко, С. Полутін, Г. Осипова, О. Філіппова. Формування статусу вчителів досліджували: Е. Дюндік, С. Железнякова, А. Лукша, А. Орлова, Г. Солодов, Н. Хрідіна, проте на сьогодні мало уваги приділено розвитку професійного статусу вчителів в історичному аспекті.

Мета статті – проаналізувати становлення й розвиток професійного статусу вчителів на українських землях у період II ст. до н. е. – XIII ст.

Аналіз літературних джерел [1–9] свідчить, що на території України, за археологічними знахідками та лінгвістичними й писемними джерелами, виникнення праслов'ян датовано II ст. до н. е., а завершується IX ст н. е. об'єднанням племен у Київську Русь. Саме східних слов'ян називають предками українців, білорусів та росіян. Розглядаючи людство у своєму розвитку в дородовій общині, можна наголосити, що виховання існувало і, як і в інших країнах, у Греції, Афінах, мало наслідувальний характер. У період дитинства (від 1,5 років до 2 років) – період баюкання – дитину виховувала мати через колискові пісні та спілкування. Наступний період – 3–7 років – вихованням займалися пестуни й пестунки, які використовували усну народну творчість, гру, допомагали дітям опановувати різні види діяльності. У 7 років проводили обряд пострижин для хлопців та заплітання коси для дівчат [7, с. 14–15]. Жінки з малими дітьми жили в окремій частині будинку – дитинниці; цей термін у літописах Київської Русі мав значення внутрішньої фортеці, згодом це місто стало й резиденцією глави роду. Старші виховували дітей усі разом. Особливу увагу приділяли вихованню підлітків, вони після обряду пострижин жили на чоловічій частині, і їхнім вихованням займалися мужі та старці. Велику увагу приділяли загартуванню, фізичній вправності, спритності, мужності; за розвитком підлітків стежили найбільш авторитетні мужі та старці батьківського роду. Отже, виховання своїх дітей українці довіряли більш авторитетним особам свого роду.

Період родової общини у слов'ян супроводжувався матріархатом. У цей час виникають перші релігійні уявлення, і до виховання молоді залучають знахарів та жреців. Основними методами виховання залишаються пояснення, переконання, заохочення [7, с. 16].

Відомо, що слов'яни виховували своїх дітей у єдності з природою; найкращі результати виховання мали ті вчителі, які самі жили у гармонії з природою, любили дітей і поважали їх як особистість, розкривали учням світ земної краси. Найбільший вплив на учнів мав особистий приклад батьків, оточення. Уже в ті часи прагнення до пізнання заохочувалось. З появою майнової нерівності змінюється й виховання учнів.

Дитинець – місце догляду за дітьми – переноситься в центр міста та стає схищем найціннішого, в ньому перебуває і сім'я вождя, князя. Це місце додатково укріплюється. Отже, якщо раніше найціннішим були діти та їх виховання, то з часом пріоритети змінюються на фізичні цінності.

У вихованні велика увага, як і раніше, приділялась військовій справі. У візантійських джерелах антів характеризують як волелюбних людей, а їх жінок визнавали високоморальними й мужніми. Арабський мандрівник Ібрагім ібн Якуб характеризує слов'ян як відважних і войовничих [7, с. 18].

Розподіл військ вплинув і на виховання. Так, рядових готували до фізичної праці, дітей верхівки – до функцій воїна-дружинника, родоначальника, вождя племені. Саме жадоба влади призвела до того, що кожен хотів, щоб його дитина знала більше, тому це було запорукою влади. Так виникло насильство в навчанні: фізичні покарання, залякування, що надалі спричинило появу жорстоких форм знущання у єзуїтських школах. Так, ласкаве виховання батьків змінилось жорстким авторитетом учителя. Отже, якщо раніше авторитет учитель заслужував повагою, то в родовій общині спостерігається авторитет вчителя через залякування та побоювання його.

Зароджується класовість. Виховання та освіта в класовому суспільстві стає привілеєм найбільш заможних. У цей період виникають такі терміни, як “наука”, “знання”, “вчення”. Відомо, що скіфські філософи брали участь у наукових дебатах в Афінах і Римі та охороняли свої звичаї від еллінського впливу. Соціальна нерівність спричинила, на думку П. Лузан [5], порушення проблеми формування духовних якостей особистості. На відміну від Л. Медвідь [7], яка зазначала, що духовність від початку існування праукраїнців була особливою рисою нашого народу.

Період до княжої доби України-Русі (від розселення слов'ян до утворення Київської Русі) характеризується сімейним вихованням, дотриманням традицій, використанням як заохочення, так і примусу в навчанні, авторитаризмом одних та повагою до дитини інших. Учителями були частіше за все служителі храмів, іноді торгові люди або ті, хто побував в інших країнах. Молодь навчалась у приватних платних школах, що поділялись на школи для дітей заможних батьків і дітей ремісників та школи для дітей інших трударів, які мали менші прибутки. Вивчали у таких закладах абетку, навчали писати, читати, знати міри площі, обчислювати довжину, об'єм, використовувати знання з фізики, хімії, механіки, географії, біології, медицини, астрології [7, с. 20]. Отже, вчителі повинні були вже знати не лише матеріал, а й методику його викладання.

Таким чином, згідно з дослідженням Л. Медвідь, навчання і виховання у праукраїнців здійснювалось у родовому суспільстві через сімейне виховання та виробничу діяльність. У родовій общині відбувається поділ праці, відповідно, і виховання. Але існують інші точки зору щодо зародження та розвитку виховання на території України. Досить складно відтворити картину виховання в давні часи, тому що, на жаль, майже не збереглося джерел, які б розкривали цю проблему. Так, на думку П. Лузан, спочатку виховували батьки дитину, зосереджуючи увагу на таких якостях особистості, як: чес-

ність, правдивість, сміливість, кмітливість, витривалість і спритність, наполегливість, працьовитість, доброта, щирість [5, с. 8–9]. Чужоземці зазначали, що анти й словени, тобто українці, – це щирі, привітні, товариські ласкаві, гостинні, волелюбні, хоробрі, правдиві, чесні, людяні, життєрадісні, співочі люди [5, с. 12].

У період родового устрою на території України виникають перші приватні навчальні заклади, що надавали початкову та середню освіту для заможних верств населення. Саме у слов'ян почала формуватись система освіти: баюкання, пестування, трудова діяльність через гру, що є основами педагогіки. Навчання спиралось на гуманістичні й демократичні ідеї виховання. Великий вплив у вихованні здійснювала народна творчість, традиції та обряди, які сприяли духовному розвитку дитини.

Відомо, що в період Княжої доби в Україні існувала система освіти. В XI ст. були палацові школи, монастирські школи, парафіяльні школи, школи грамоти, ремісничі школи. Перша палацова школа (школа книжного вчення) була відкрита князем Володимиром у 988 р. Учні такої школи вивчали: граматику, риторику, діалектику, арифметику, геометрію, астрономію, музику. Такі школи могли діяти при княжому палаці, а згодом при церкві. Ці школи за рівнем освіти наближались до освітніх установ Візантійської імперії. У них навчались вихідці з князівсько-боярського роду, які повинні були в майбутньому стати керівниками державними й духовними [7, с. 37]. У таких школах в XI ст. здобували освіту та виховання при дворі Ярослава монархи: угорськоролевици Андрій та Левенте, сини англійського короля Едуард і Едвін, датський королевич Герман, польський – Бистрим, шведський – Інге, скандинавські конунги Улаф, Геральд та ін. [7, с. 37]. Ці факти свідчать про високий професійний рівень учителів, які працювали в палацових школах. Можемо припустити, що в XI ст. на українських землях працювали вчителі, які мали один із найвищих професійних статусів, якщо їм довіряли виховувати своїх синів правителі різних народів.

Монастирські школи відкривали при монастирях упродовж XI–XII ст. Найбільш авторитетним у той час був Києво-Печерський монастир, рівень освіти в якому досягав рівня візантійської духовної патріаршої академії [7, с. 38]. Завдання монастирських шкіл полягало в суворому, аскетичному вихованні; виховували покору, терпіння, уміння відмовлятися від життєвих радощів. Навчання в такому закладі було диференційованим: чорноризців із заможних верств готували до високих церковних посад, рядових – до церковної служби й праці в господарстві. Був курс теології, вивчали елементи діалектики й логіки трактування священного письма, філософських афоризмів, праці Демокрита, Платона, Арістотеля та інших філософів, будову Всесвіту, церковне право, статuti князів Володимира Святославовича і Ярослава Мудрого. Відомо, що до 1240 р. у стінах Києво-Печерського монастиря навчалось 82 єпископи. Ці дані підтверджують високий рівень професійного статусу вчителів монастирських шкіл [7, с. 38].

Як свідчить аналіз історико-педагогічних праць [1; 3; 8], формування професійного статусу вчителя в період раннього Середньовіччя також відбувалося під впливом окремих чинників соціального, політичного, релігійного характеру. Насамперед, необхідно акцентувати увагу на зростанні впливу християнської релігії. Християнська церква, яка сформувалася на околицях Римської імперії як протестний рух проти римського гніту, за кілька століть існувала вже на всій території імперії, причому вплив її був сильним не лише в центрі, а й на периферії. Падіння імперії не тільки не підірвало позицій християнської церкви, а й зміцнило їх, тому що саме церква заповнила ідеологічну нішу, що утворилася під час краху імперії.

У феодальному суспільстві (X–XIII ст.) на Русі, до складу якої входили українські землі, відбувався перехід від язичництва до християнства, що супроводжувався

виокремленням в освіті таких понять, як: гідність, обов'язок, добро, зло, справливість та несправедливість. На перше місце висувається мораль. Ідеалом стає людина, яка володіє такими характеристиками, як: сила, хоробрість, витримка, самовладання, загартування фізичне та психологічне, фізична підготовка [2, с. 12]. Саме на виховання таких людей була спрямована система освіти, а викладачі, які були прикладом, повинні володіти всіма названими якостями. Виховання стало більш гуманним. Але саме в ці часи в умовах затвердження феодального способу виробництва морально-етнічні норми стали набувати класового характеру, панівний клас обрав власну мораль, яка полягала в жадібності, лицемірстві, неприборканому свавіллі [2, с. 14]. Факт створення сім'ї частина суспільства стала розглядати як економічну доглядальницю, політичний акт, збільшення багатства за допомогою нових зв'язків. Отже, зазначимо, що всі ці зміни відбувались у X–XIII ст. з розвитком феодалізму, і саме цей час став початком зниження моралі та підміни її, що в подальшому стало причиною зниження культури учнів, основою неповажного ставлення до вчителя та негативно впливало на розвиток його професійного статусу. Саме ці часи стали початком втрати суспільством високого рівня моралі й культури, властивого педагогічній думці дохристиянської Русі [2, с. 18].

Починаючи з XII ст., у педагогічній думці з'являються нові тенденції, активно розробляються проблеми пізнання, навчання; велику увагу приділено моральному самовдосконаленню, патріотичному вихованню, естетичному вихованню, визнається особистість з індивідуальними цінностями та якостями, засуджуються такі якості, як: корисливість, лінощі.

П. Лузан, О. Васюк [5] зазначають, що у XI ст. рівень освіти в Київській Русі прирівнювався до європейських стандартів. Відомо, що на українських землях у 1086 р. (у Києві) була відкрита перша в Європі жіноча школа (училище) при Андріївському монастирі монахиною Анною Всеволодівною – онукою князя Ярослава. У цьому закладі дівчат навчали: грамоти, співу, доброго подовження, гатуванню тканин [7, с. 39]. У літописах ідеться про лікарів-професіоналів (лечців), які також виховувались у цих монастирських школах. Це ще раз підтверджує високий професійний статус учителів таких закладів.

У період з XI ст. до XIII ст. освіта поступово поширювалась, відкривались нові школи в різних місцях: Володимирі-Волинському, Галичині, Курську, Муромі, Ростові, Переяславі, Смоленську тощо [8, с. 14]. У Києві було відкрито 17 монастирських шкіл, Чернігові – 4, Переяславі – 4, Новгородських землях – 10, Галичині – 3, Володимирі – 5 [7, с. 39].

Парафіяльні школи надавали елементарну освіту; вони діяли при церквах або за допомогою майстрів грамоти, які були вчителями.

Наприкінці XI ст. – на початку XII ст. виникають школи грамоти, які надавали елементарну початкову освіту. Навчали в них читати, писати, рахувати, хоровому співу. Утримувались такі заклади за кошті батьків і були недоступні для бідних. Розташовувались вони в містах, оскільки в писемності майже не було. Форма навчання була індивідуально-груповою, навчались по 8–10 учнів. Вивчали спочатку буквиці, потім Часослов і Псалтир, читали акровірші, писали на бересті. У XI–XIII ст. використовували екзестичний, художній і науковий методи навчання. Велику увагу приділяли патріотичному й естетичному вихованню та музиці.

Зазначене свідчить про те, що вчителі таких шкіл володіли методикою навчання. Для того, щоб уявити, наскільки дорогою була освіта, зазначимо, що Псалтир ко-

штував стільки ж, скільки чотири корови. Отже, навіть елементарна, початкова освіта була недоступна для більшості населення українців.

Важливим моментом для розвитку професійного статусу та розвитку освіти було відкриття першої бібліотеки у м. Києві у 1037 р. Пізніше виникають й інші бібліотеки, найбільшу колекцію книг мала бібліотека Києво-Печерського монастиря [7, с. 46].

Висновки. Таким чином, першою педагогікою, яка зародилась, була народна педагогіка, вона відображалась у прислів'ях, приказках, піснях, билинах, переказах тощо. Метою було навчити побутових, трудових навичок життя; серед методів навчання використовували спостереження та показ, повторення, сюжетно-рольові ігри. Принципами виховання були природовідповідність, народність, гуманне ставлення до дитини, емоційність. Засобами виховання виступали: рідна мова, усна народна творчість, народні іграшки, забави, обряди, традиції, матеріальна культура, праця. Український народно-педагогічний ідеал людини – це трудівник, патріот, гуманіст. Оскільки вчителями ставали найкращі, то саменазвані риси повинні переважати в осіб, які виконували функції вчителя. Отже, це перші вимоги до вчителя, які висувало суспільство.

Формування професійного статусу вчителя в період раннього Середньовіччя відбувалося під впливом соціального, політичного та релігійного чинників. У період Княжої доби в Україні вже існувала система освіти: палацові школи, монастирські школи, парафіяльні школи, школи грамоти, ремісницькі школи

У феодальному суспільстві (X–XIII ст.) на Русі, до складу якої входили українські землі, в освіті переважають такі поняття, як: гідність, обов'язок, добро, зло, справедливість та несправедливість. На перше місце висувається мораль. У X–XIII ст. з розвитком феодалізму відчутний початок зниження моралі та підміни її, що в подальшому стало причиною зниження культури учнів, основою неповажного ставлення до вчителя, яке негативно впливало на розвиток професійного статусу вчителя.

Важливим моментом для розвитку професійного статусу вчителів у XI ст. було відкриття першої бібліотеки у м. Києві, першої в Європі жіночої школи (училище) при Андріївському монастирі. Слід зазначити, що рівень освіти на українських землях у Київській Русі у XI ст. прирівнювався до європейських стандартів.

У XII ст. відбувається активний розвиток педагогічної думки, з'являються нові тенденції, активно розробляються проблеми пізнання, навчання; велику увагу приділено моральному самовдосконаленню, патріотичному вихованню, естетичному вихованню, визнається особистість з індивідуальними цінностями та якостями, засуджуються такі якості, як: корисливість, лінощі тощо. Таким чином, саме для XI ст. характерний бурхливий розквіт освіти на українських землях, що сприяло зміцненню професійного статусу вчителів.

Список використаної літератури

1. Антология педагогической мысли России XVIII в. / сост. И. А. Соловков ; редкол.: Г. Н. Волков и др. – Москва : Педагогика, 1985. – 478 с.
2. Киев : его судьба и значение с XIV по XVI ст. (1362–1569) // Киевская старина : ежемесячный исторический журнал. – Киев : Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, 1882. – Т. I. – С. 1–49.
3. Історія української школи і педагогіки : хрестоматія / упор. О. О. Любар ; за заг ред. В. Г. Кременя. – Київ : Знання, 2003. – 759 с.
4. Лекції з педагогіки вищої школи : навч. посіб. / за ред. В. І. Лозової. – 2-е вид., доп і випр. – Харків : ОВС, 2010. – 480 с.
5. Лузан П. Г. Історія педагогіки та освіти в Україні : навч. посіб. / П. Г. Лузан, О. В. Васюк. – 2-ге вид., доп. і перероб. – Київ : ДАКіМ, 2010. – 296 с.

6. Материалы для истории Киевской духовной академии // Киевская старина : ежемесе-
ячный исторический журнал. – Киев : Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, 1882. – Т. I. –
С. 499–519.

7. Медвідь Л. А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні : навч.
посіб. / О. А. Медвідь. – Київ : Віктор, 2003. – 335 с.

8. Развитие народной освіти і педагогічної думки на Україні / за ред. М. Д. Ярмаченка. – Київ : Радянська школа, 1991. – 318 с.

9. Учебные заведения в руських областях Польши в период ее разделов // Киевская
старина : ежемесе-
ячный исторический журнал. – Киев : Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, 1882. – Т. I. – С. 262–300.

Стаття надійшла до редакції 20.08.2014.

**Васильева С. А. Формирование профессионального статуса учителей на украин-
ских землях (II в. до н. э. – XIII в.)**

В статье проанализировано развитие образования на украинских землях в период II в. до н. э. – XIII в. Уделено внимание таким факторам развития профессионального статуса учителей, как система образования, социальный, политический, религиозный; выделены требования, которые общество предъявляло к учителям; определены принципы и методы воспитания. Установлено, что именно XI в. характеризуется расцветом образования на украинских землях, что способствовало развитию профессионального статуса учителей.

Ключевые слова: профессиональный статус, образование, учитель.

Vasiliev S. Formation of the Professional Status of Teachers in the Ukrainian Lands (II c. bc. e. – XIII c.)

The development of education on the territory of modern Ukrainian state from the 2nd century BC to 13th century is analyzed in the article. Readers' attention has been drawn to the factors of teachers' professional status. These factors are an educational system and some other social, political and religious factors. Social requirements to teachers, principles and methods of education have also been studied. It has been established that the first originated pedagogy was folk pedagogy which was depicted in proverbs, sayings, songs, epics, legends, etc. The aim of pedagogy those days was to teach people everyday and labor skills; among the teaching methods used one could name the methods of observation, demonstration, repetition and role-play games. The principles of education were the principle of nature correspondence, humanistic attitude to children and emotionality. The main means of education were: native language, folklore, folk toys, games, rituals, traditions, material culture and work. Ukrainian national educational ideal of a person is a hardworking person, who is a patriot and a humanist. So, one may say that stated requirement were the first social requirements to teachers.

During the Middle Ages the system of education already existed in Ukraine in the form of palace schools, monastic schools, parish schools, grammar schools and craftsmen schools.

In the times of feudal society (X–XIII cen.) the main educational terms in Rus' the state which included Ukrainian lands were honor, debt, good, evil, justice and injustice. Morals principals were determined s fundamental. From the 10th to 14th century with the development of feudalism, a decrease of morality and its substitution with other principals was observed. This subsequently caused the decline of students' culture and later it caused disrespectful attitude towards teachers and had a negative affect on further development of teachers' professional status.

The important point for the development of teachers' professional status in the 11th century was the opening of the first library in Kyiv, the first European women's school at St. Andrew Monastery. One should mention that the level of education in the Ukrainian lands of KievanRus' satisfied the European standards of education.

Summarizing, we believe that the 11th century may be characterized as an effective period of development of education in the Ukrainian lands, which helped to increase teachers' professional status.

Key words: professional status, education, teacher.